

**NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNDƏ ƏXLAQ
GÖZƏLLİYİNİN TƏRƏNNÜMÜNDƏ FOLKLOR
ÖRNƏKLƏRİNİN ROLU**

**THE ROLE OF FOLKLORE EXAMPLES IN THE
GLORIFICATION OF MORAL BEAUTY IN NIZAMI
GANJAVI'S “KHAMSA”**

**РОЛЬ ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРИМЕРОВ В ПЕСНЕ
ПРАВСТВЕННОЙ КРАСОТЫ НА НИЗАМИ
ГЯНДЖЕВИ «ХАМСА»**

Sevinc ƏLİYEVƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

sevinc.k.aliyeva@gmail.com

Summary

Folklore, which we understand as folk wisdom and folk morality, has deep roots in Nizami Ganjavi's literary activities. Ganjavi's work is characterized by rich and meaningful examples of folklore. In addition to their fluent sound, these examples of practical folklore also attract our attention in terms of glorifying moral beauty. And this is the result of Nizami Ganjavi's keen observation and wise thinking. Our topic is important in terms of preserving the works of Nizami Ganjavi, as well as enriching our scientific and cultural heritage. The examples of folklore that combine respect and responsibility in the education of people serve to form a healthy belief in people, to protect our spiritual wealth. The continuous study of Nizami Ganjavi's "Khamsa", which has been remembered by many sayings and folk wisdom, is one of the steps aimed at perpetuating and reviving the best deeds. As we have noted, Nizami Ganjavi's works have a tradition that embodies the moral beauty that can serve as an example to the younger generation, living in such an atmosphere today. The article analyzes the secrets of moral beauty in Nizami Ganjav's works, their expression by a great artist through examples of folklore. “It is good to

be brave at any time in the world, man grows up to dream of courage”, saying this, Nizami Ganjavi warms people's hearts, wishes them to be fearless and courageous. In short, it should be noted that such examples of folklore have been immortalized in the works of Nizami Ganjavi and turned into examples of classical literature. This is also a proof of the antiquity of the spiritual ties between written literature and folklore, our high literary culture.

Key words: Nizami Ganjavi, Khamsa, examples of folklore, moral beauty, spiritual wealth, literary works, proverbs and sayings, folk wisdom, classical literature

Резюме

Фольклор, который мы понимаем как народная мудрость и народная мораль, имеет глубокие корни в творчестве Низами Гянджеви. Творчество Низами Гянджеви характеризуется богатыми и содержательными образцами фольклора. Помимо свободного звучания, эти образцы практического фольклора привлекают наше внимание с точки зрения прославления нравственной красоты. Это продукт проникательной наблюдательности и мудрого мышления Низами Гянджеви. Наша тема важна с точки зрения сохранения творчества Низами Гянджеви, а также обогащения нашего научного и культурного наследия. Эти образцы фольклора, сочетающие в себе уважение и ответственность в воспитании людей, служат формированию здоровых убеждений в людях, защите нашего духовного богатства. Постоянное изучение «Хамсы» Низами Гянджеви, запомненной бесчисленными высказываниями и народной мудростью, один из шагов, направленных на увековечение и возрождение лучших дел. Как мы уже отмечали, творчество Низами Гянджеви имеет традицию, воплощающую в себе нравственную красоту, которая может служить примером для молодого поколения, живущего сегодня в такой атмосфере. В статье анализируются секреты нравственной красоты произведений Низами Гянджева, их выражение великим художником на примерах фольклора. «Хорошо быть храбрым в любое время в мире, человек растет с мечтой и мужеством», – сказал Низами Гянджеви. Словом, следует отметить, что подобные образцы фольклора увековечены в творчестве Низами Гянджеви и превращены в образцы классической литературы. Это

также доказательство древности духовной связи письменной литературы и фольклора, нашей высокой литературной культуры

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Хамса, образцы фольклора, нравственная красота, духовное богатство, произведения искусства, слова мудрости, народная мудрость, классическая литература

Zəngin Azərbaycan ədəbiyyatı dünyanın ədəbiyyat və mədəniyyət xəzinəsinə görkəmli şair və yazıçılar nəslinə bəxş etmişdir. Hansı ki onlar yazdıqları əsərlərlə insanların mədəniyyətinin, zehninin, zövqünün, təfəkkürünün inkişafına xidmət etmişlər. Bu cür əsərləri dünya ədəbiyyat xəzinəsinin incisi, o əsərləri yazan sənətkarları isə mütəfəkkir adlandırsaq, yanılmazıq. Dünya ədəbiyyatının ölməz simasına çevrilmiş Nizami Gəncəvi də bu cür mütəfəkkirlərdən biridir. Nizami Gəncəvi dahi, mütəfəkkir şair olmaqla bərabər, filosof şair idi. Belə ki, əsərlərindəki məzmunlu, müdrik fikirlər insanları daim düşündürür. Dahi şəxsiyyətin həyat və yaradıcılığı haqqında nə qədər araşdırmalar aparılsa da, döndönə tədqiqi yenə də yenidir, hər dövr üçün aktualdır. Professor Cəlal Qasimovun qeyd edəcəyimiz fikirləri bu cür sənətkarların ədəbiyyat tarixində yerini və rolunu dəyərləndirən məqamlardır: “Ədəbiyyat tarixini yaratmaq, adətən, ona görə lazım olur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin vahid konsepsiya halında işlənməsi, əvvəla, ədəbiyyatşünaslığın nəzəri imkanlarını aşkara çıxarır, onun tədqiq metodlarını, estetik normalarını genişləndirir, digər tərəfdən gündəlik bədii məsələləri, yeni ədəbiyyat quruculuğu ilə bağlı təxirəsalınmaz problemləri tarixən düzgün həll etmək, yaradıcılıq prosesinin formaca milli, məzmunca sosialist axtarışları istiqamətində perspektivlərini obyektiv müəyyənləşdirmək üçün metodoloji imkanlar açır” (6, 424).

Ümumiyyətlə, Nizami Gəncəvi ictimai, siyasi görüşlərinin də əks olunduğu əsərlərində insanların bir-biri ilə ünsiyyət qaydaları və bir-birini bağışlamaq əxlaqından, səxavətli olmaq, qeyrətli olmaq, şücaətli olmaq, kişilərin alicənablığı, eləcə də qənaətin fə-

ziləti, eşq və insanlıq, şükürlü olmaq, düz danışmaq, qonaqpərvər olmaq, həya və ləyaqət hissindən, nəzakətlilik, yaxşılıqların əvəzini qaytarmaq, yardımsevərlik, susmağın faydaları kimi əxlaqi keyfiyyətlərdən bəhs edir. Nizami Gəncəvinin “Xeyir və şər” əsəri əxlaqi keyfiyyətləri təcəssüm etdirən bir əsərdir. Araşdırmalar göstərir ki, məqalət və hekayətlərdə şairi düşündürən əsas məsələ insanı vəhşi ehtiraslardan uzaqlaşdırmaq və kamil şəxsiyyətə çevirməkdir (1, 64). Bununla da aydın olur ki, sənətkar əsərləri vasitəsilə həm şahlara, həm də sadə insanlara nəsihət vermir, onları doğru yola səsləyir. Onu da vurğulayaq ki, Nizami Gəncəvi ictimai, siyasi görüşlərin önə çıxdığı bir cəmiyyətdə realist fikirlər söyləməkdən çəkinməmiş, xalqının məişətində cərəyan edən xoşagəlməz hadisələrə qarşı onları birliyə çağırmış, həqiqəti olduğu kimi dərk etməyi, əxlaqi münasibətləri qorumağı, səbirli olmağı insanlara başa salmağa çalışmışdır. Cəmiyyəti sağlam idrak və ağılla idarə etməyi məsləhət bilən sənətkar insanları həyatın çətin durumlarında səbirli olmağa, heç zaman ümidlərini itirməməyə səsləyir:

Dedi: Bir neçə gün səbr elə, çalış,

Heç kəs həmişəlik darda qalmamış (2, 16).

Nizami Gəncəvi əsərlərində bunu da ifadə edirdi ki, insanlar inamsız və etiqadsız yaşamamalı, gələcəyə ümid və ehtiram bəsləyib müdrik və ibrətamiz cəhətlərə yiyələnəlmədirlər. Mütəfəkkir sənətkar qənaətcil olmaq əxlaqını da aşağıdakı misralarda çırağın timsalında təsvir edərək əslində insanların simasını əks etdirirdi:

Yağdan qüvvət alıb yansa da çıraq,

Çox olsa çırağı söndürəcək yağ (2, 253),

– söyləyən N.Gəncəvi yaradıcılığını şərtləndirən amillərdən biri də onun insanlara olan tövsiyələridir, münasibətidir:

İndiki dərdinin sonu xoş olar,

Bir gün ağlamağın gülməyi də var (4, 214).

Ümumiyyətlə, Nizami Gəncəvi insanları əxlaqi gözəlliklərə yiyələnməyə səsləmiş, qul kimi əli qoynunda durmağı daim pisləmiş, xalqı cəmiyyətin ən şərəfli və nəcib üzvləri hesab edərək onları ciddi müdafiə edərək elmlə məşğul olmağı arzulamışdır:

Həyata faydalı bir elm axtar,
Bu əyri cizgilər cədvəlində sən.
Özünü şərh edib, özünü öyrən,
Ol öz vicdanının sirrinə açar (4, 52),

– deyərək elmin faydalarından bəhs edir. Sənətkar bu nəsihətində boş-boşuna dolanıb havayı ruzi axtaranları məzəmmət edir, tüfeyli olmamaq üçün ancaq elmə, kamil bir sənətə sahib olmağı irəli sürür. Valideynin şanına, şöhrətinə, adına arxalanıb heç bir elm, sənət öyrənməyən övladları haqlı olaraq bədbəxt adlandırır. Onun “Leyli və Məcnun” əsərindəki “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” adlı şeirində bu fikri məharətlə ifadə edilir:

Atanın adından sənə nə fayda,
Sən aslanlar kimi keç cəbhələrdən,
Yalnız hünərinin balası ol sən!
Səadət kamalla yetişir başa,
Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa! (4, 51)

Nizami Gəncəvi cəmiyyətin eybəcərliklərindən uzaqlaşaraq etibarlı olmağı, vəfasız insanlardan üz çevirərək həqiqətə qovuşmağı incə bir həssaslıqla qələmə alır, daim insanların yadına salır. Sənətkarın Şirinə münasibətində dolğun şəkildə bu hissələrin tərənnümünü görə bilirik:

Alqış bu ölümə, əhsən Şirinə!
Öldürən Şirinə, ölən Şirinə!
Məhəbbət yolunda ölüm budur, bax,
Canana belədir canı tapşırmaq (2, 453).

Şeirdən də görürük ki, bu kimi gözəl əxlaqi keyfiyyətlər insanlar arasında münasibəti möhkəmləndirir, hörmət hissini daimi edir.

Həya isə nəcibliyin nişanəsidir, söyləyən Nizami Gəncəvi əxlaqi keyfiyyətlərin başında insanda həya hissini olmasını vurğulayır. Bu nöqteyi-nəzərdən Nizami Gəncəvinin İsgəndərin dili ilə qadınlara yaraşan kübarlıq əxlaqını özündə təcəssüm etdirən şeiri çox ibrətamizdir və bu kimi məsələlərə İslam dini nöqteyi-nəzərindən yanaşılmışdır:

Üzünü gizlətmək xoşdur qadına,

Qadın ki, yadlara açar üzünü.

Nə əri düşünər, nə də özünü (3, 306).

Sənətkarın aşağıda qeyd edəcəyimiz kiçik bir beyti qadınların kübarlığını, mərdliyini məharətlə ifadə edir:

Eşq olsun bu fikri sağlam qadına,

Mərdliyin yolunu göstərir mana (3, 211).

Təsadüfi deyil ki, Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindəki bir çox əxlaqi fikirlər zaman keçdikcə zərbi-məsəllər kimi də dillər əzbəri olmuşdur. Bu fikirlər öz əhəmiyyətini bu gün də itirməmiş, müxtəlif tələlər və daxili aləmin incəliklərinin canlandırılması sənətkarın insanlara hörmət və məhəbbətinin ifadəsidir:

Qoy əlinə, qəlbinə batsın tikan,

İşlə, çalış, durma bekar bircə an (5, 135).

Daxili əxlaqın təzahür forması olan nizam-intizam isə insanın həm fiziki, həm də əqli cəhətdən qüvvətli olmasının göstəricisidir və bu kimi əxlaqi keyfiyyətlər “Xəmsə”də xüsusi yer tutur. Nizami Gəncəvi peşəsindən asılı olmayaraq insanları nizam-intizamlı olmağa çağırmışdır. Onun fikrincə, nizam-intizamı, məsuliyyəti olan insanlara bu həyatda qorxu yoxdur. Nizam-intizamı olmayan insanlar isə hər şeydən öncə özlərinə zərər vermiş olurlar və bu kimi problemlər “Xəmsə”də aşağıdakı kimi aydınlaşır:

Qoşun nizamlayan düşmüşdü dara,

Bilmirdi gedəcək şahənşah hara (2, 349).

N.Gəncəvi “Xəmsə”sində insanlar üçün həqiqət də diləmiş, yalandan, riyakarlıqdan uzaq bir dünya arzulamış, bir sözlə, çoxluqda həqiqətin özünü necə göstərməsini aşağıdakı kimi izah etmişdir:

Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun,

Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun.

Su artıb həddini aşarsa əgər,

İçəni doyurmaz, mütləq qərq edər.

Bədəndə həddindən artıq olsa qan,

Neştərlə tökərlər onu damardan.

Az danış, desinlər sözündə güc var,

Çox sözü dinləyən çox nöqsan tutar.

Çox söyləmək bəlkə sənə asandır,
“Çox oldu” desələr böyük nöqsandır (2, 65).

Çoxluğun geniş təcəssüm olunduğu bu şeirdə yüksək fəlsəfi-əxlaqi fikirlər, həyatın sərt həqiqətləri sənətin dili ilə ifadə olunmuşdur. Sənətkar əsərlərində qabarıq vurğulamağa çalışdığı sadəlik və təvazökarlıq kimi yüksək insani keyfiyyətləri isə “Təvazökar ol!” şeirində açıq şəkildə ustalıqla qələmə almışdır:

Çıxılmaz bir dağdır yoldakı əngəl,
Çox da öz gücünə arxalanma gəl! (4, 61).

Sadəlik və təvazökarlıq kimi yüksək əxlaqi dəyərlər müasir həyatımızın da əsas mövzularından biridir. Sənətkar digər əsərlərində də ifadə etdiyi düzlük, doğruluq kimi ümumbəşəri keyfiyyətləri “Leyli və Məcnun” poemasında da davam etdirmişdir. Nizami Gəncəvinin folklordan bəhrələnərək təsvir etdiyi bu ibrətamiz fikirlər insanları öhdəsinə düşən vəzifəni məsuliyyətlə, düzgün şəkildə icra etməyə yönəldən nailiyyətdir. Poemada şairin təəssüf dolu bir kədərlə təsvir etdiyi cəmiyyətdə insan yenə də doğruluq kimi əxlaqi keyfiyyətlərin cəmləşdiyi şəxsiyyət kimi qəbul edilir. Bu, insanların bir-biri ilə rəftarında, danışığında özünü bürüzə verir. Buna görə də mövzunun mahiyyətini başa düşmək üçün aşağıdakı şeirə diqqət yetirməyi lazım bilirik:

Yaxşısı budur ki, atı da tərək et,
Doğru bir yol tapıb, o yol ilə get (4, 61).

“Nizamiyə pəncə uzatsa hər kəs, Qırılar pəncəsi, murada yetməz”, – söyləyən Ə.Nəvai də bu mənəvi xəzinənin illərin sınağından keçmiş bir dərya olduğuna işarə edir. Amma insanlar xalqımızın illərdən bəri qoruyub saxladığı, bu günümüzə ötürdüyü əxlaqi keyfiyyətləri əsas götürərək hər bildiyi doğru sözü, eşitdiyi xəbəri də hamıya deməyə borclu deyil. Müsbət əxlaqi dəyərlər bugünkü cəmiyyətin içində əriyib yox olmamalıdır. Bunu da xüsusi vurğulamalıyıq ki, əxlaqi keyfiyyətlər insanların həyat tərzini nizamlayır, mənəvi zənginlik bəxş edir, amma qeyd edək ki, bütün dövrlərə də eyni dərəcədə aid ola bilməz. Çünki məhdudiyyət və ziddiyyətlərlə dolu olan bütün dövrlərdə səbir

edib çətinliklərə dözmək, şükür edib Allaha bağlanmaq, inam və etiqad, pisliliklərə qarşı yaxşılıq etmək kimi əxlaqi keyfiyyətlər hər zamanın mütərəqqi cəhətləridir. Əxlaqi gözəlliklər ruhlandırıcı amil olmaqla yanaşı, insanı nəcibləşdirir və hər zaman əməli əhəmiyyət kəsb edir. Əxlaqi gözəlliklərin üfqləri genişdir. Əxlaqi gözəlliklər insanların şəxsi qabiliyyətindən asılı olan mənəvi keyfiyyətlərdir. Əlbəttə, insanların həyat eşqi, yaşam tərzini hər şeydən əvvəl onların əxlaqi gözəlliklərindədir. Nəticədə əxlaqi gözəlliklərin yaradıcısı da, onlardan zövq alan da insanların özləridir. Nizami Gəncəvinin ölməz əsərlərindəki bəşəri məzmun məhz onların əxlaqi gözəlliklərindədir. Sənətkarın həyata estetik münasibətindən asılıdır. Keçmişə, adət-ənənəyə, əxlaqi keyfiyyətlərə bağlılıq şairin əsərlərindən doğan xüsusiyyətlərdir. Həyatımızda cərəyan edən hadisələrin müxtəlifliyi bunu deməyə əsas verir ki, övlad dünyaya gətirmək belə əxlaqi keyfiyyətin göstəricisidir. Nizami Gəncəvi yaratdığı hər bir əsərində arzularını canlandırmağa, oxucuya çatdırmağa çalışmışdır:

İnsan bu dünyada daima yaşar,
Yurdunda bir övlad qalsa yadigar.
Məcnunun atası bu xoş diləklə
Aclar doydururdu min bir köməklə.
Nəzirlə bir oğul istədi gec-tez,
Əkdiiyi yasəmən göyerməzdi heç (4, 63).

Həyatının hər anını mənalandırmağa çalışan Nizami Gəncəvi dostluq kimi müqəddəs mənəvi keyfiyyəti yüksək səviyyədə əks etdirmişdir:

Yolumda şüşələr qırılsa da, bax,
Onları göz yaşım sel tək coşaraq,
Yudu ki, o şüşə qırıntıları
Dostlar ayağına batmasın barı (4, 79).

Şeirdə ifadə olunan nəcib fikirlər onun həm də insani cizgilərini əks etdirir. Sözsüz ki, Nizami Gəncəvi hər şəraitdə belə nəsihət verməkdən, əxlaqi keyfiyyətlərdən bəhs etməkdən çəkinmirdi.

İnsanları bir-birinə bağlayan birliyin, qardaşlığın, dostluğun

gücünün xüsusi əhəmiyyəti var və Nizami Gəncəvi onu obrazlı olaraq belə təsvir edirdi:

Mən əhd etmişəm ki, nə qədər sağam,
Səninlə daima dost olacağam.

Nə qədər ömrüm var, səninlə varam (4, 232).

Sənətkarın fikrincə, həyatda dostun gücündən daha etibarlı güc ola bilməz. Ağıllı adamlar həyatda dostluğa, qardaşlığa xüsusi önəm verirlər.

İnsanların əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşmasında mənəvi amillər böyük rol oynayır. İnsan xarakterlərinin müxtəlifliyi əxlaqi keyfiyyətlər məsələlərində ardıcıl, məqsədyönlü iş aparılmasını tələb edir. Müşahidələrimiz göstərir ki, müsbət əxlaqi keyfiyyətlər hər kəsin şəxsi tələbatı olmalıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi yer tutan və Şərqi xalqlarının ədəbiyyatına qüvvətli təsir edən dahi sənətkar Nizami Gəncəvinin ədəbi-bədii düşüncələrinin tədqiq olunması, ümumiləşdirilməsi klassik Azərbaycan ədəbiyyatının qorunmasına xidmət edir və bu Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinə olan böyük dəyərin göstəricisidir. XII əsr Azərbaycan klassik ədəbiyyatının inkişafında, yeni ideyalarla zənginləşməsində Nizami Gəncəvinin rolu böyükdür. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ideya və bədii təsir gücüyə daim nəzərləri cəlb edir.

QAYNAQLAR

1. Əliyev K. Ədəbiyyat. Bakı: "Elm və təhsil", 2014, 284 s.
2. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004, 392 s.
3. Gəncəvi N. İsgəndarnamə. Şərəfnamə. Bakı: "Adiloğlu", 2004, 664 s.
4. Gəncəvi N. Leyli və Məcnun. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004, 288 s.
5. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi. Gəncə: "Elm", 2008, 254 s.
6. Qasimov C. Siyasi repressiya: Həyatda və ədəbiyyatda. Bakı: "Elm və təhsil", 2020, 508 s.

NİZAMİ SƏNƏTİNİN FOLKLOR QAYNAQLARI
FOLKLORE SOURCES OF NIZAMI'S ACTIVITY
ФОЛЬКЛОРНЫЕ ИСТОЧНИКИ ТВОРЧЕСТВА
НИЗАМИ

Səba NAMAZOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Gəncə Dövlət Universiteti

seba8080@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7986-3073

Summary

Along with the written literary heritage, the influence of folk literature on the formation of Nizami's activity was great. Thus, the great poet skillfully used the folklore of his native people, as well as the peoples of the East in his rich work. Folk epics and tales, legends, myths and parables are developed in Nizami's works with colorful forms of expression and high craftsmanship.

The inexhaustible spirit and wisdom of the people are manifested throughout the “Khamsa”. In Nizami's works, Azerbaijan regularly refers to proverbs and instructive sayings, thus engraving the events and images he wrote in a stronger way in the memory. There are enough words and idiomatic expressions in the works of the poet that only an Azerbaijani can understand.

Nizami's poetry is closely connected with folklore traditions both in terms of ideas and content, as well as in terms of image system and stylistic features. Despite the fact that the powerful master of words wrote his works in Persian, he was able to clearly reflect the spirit of the people in his work, and penetrated deeply into the inner world and spiritual world of the people.

Nizami's motifs are more common in Azerbaijani fairy tales. Since the dates of the collection are new, it is possible that they were written under the influence of Nizami's poetry.

Nizami's aphorisms are also comprehensive and there is no

feature of life that does not find artistic expression in his aphorisms. These aphorisms can be considered a rich source not only for the poet's work, but also for the presentation of the characteristics of the people to whom he belongs.

Key words: folk literature, folklore, style, work, activity

Резюме

Наряду с письменным литературным наследием велико влияние народной литературы на формирование творчества Низами. Таким образом, великий поэт умело использовал в своем богатом творчестве фольклор родного народа, а также народов Востока. Народные эпосы и сказки, легенды, мифы и притчи развиты в творчестве Низами с красочными формами выражения и высоким мастерством.

Неиссякаемый дух и мудрость людей проявляются во всей «Хамсе». В произведениях Низами Азербайджан регулярно обращается к пословицам и поучительным изречениям, тем самым сильнее запечатлевая в памяти события и образы, которые он написал. В произведениях поэта достаточно слов и идиоматических выражений, понятных только азербайджанцу.

Поэзия Низами тесно связана с фольклорными традициями как по идейно-содержательному, так и по образному устройству и стилистическим особенностям. Несмотря на то, что могущественный мастер слова писал свои произведения на персидском языке, он умел ярко отражать в своем творчестве дух народа, глубоко проник во внутренний мир и духовный мир людей.

Мотивы Низами чаще встречаются в азербайджанских сказках. Поскольку даты сборника новые, не исключено, что они написаны под влиянием стихов Низами.

Афоризмы Низами также всеобъемлющи, и нет ни одной черты жизни, которая не находила бы художественного выражения в его афоризмах. Эти афоризмы можно считать богатым источником не только для творчества поэта, но и для представления характеристик людей, к которым он принадлежит.

Ключевые слова: народная литература, фольклор, стиль, произведение, творчество

Dahi Nizami Gəncəvi yaradıcılığında xalq ruhunu əsrlərdən-əsrlərə ötürən nağıl, dastan və əfsanə mövzularından istifadəyə geniş yer ayrılmışdır. Nizami zəngin analitik təfəkkürə sahib şəxsiyyət olduğu üçün onun əsərlərində yalnız Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığından deyil, həm də Şərqi möhtəşəm folklor örnəkləri kimi yaranmış və Azərbaycan xalqı içərisində yayılaraq milli təfəkkürün məhsuluna çevrilmiş nümunələrdən də məharətlə istifadə edilmişdir. Belə folklor örnəkləri Azərbaycan mühitində millətin ictimai düşüncəsinin zənginləşməsi baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nizami öz əsərlərində ümumən Şərq ictimai fikrini özündə ehtiva edən “Min bir gecə”, “Sindbadnamə”, “Tutinamə”, “Kəlilə və Dimnə” kimi folklor nümunələrindən də yaradıcılıqla bəhrələnmiş, onları xalqın etnik təfəkkürü ilə daha da dolğunlaşdırmışdır.

Qeyd edək ki, xalq dastan və nağılları, rəvayətləri, əfsanələri, məsəlləri Nizami yaradıcılığında rəngarəng ifadə formaları ilə təqdim edilmişdir. Nizami folklor nümunələrinə təkcə onları öz əsərlərinə gətirmək xatirinə müraciət etməmişdir. Hətta xalq şeirindən gələn obrazlar da Nizami əsərlərində canlılıq qazanmışdır. Şair hər bir problemə yaradıcı yanaşaraq onu özünün istək və amalına doğru yönəldirdi. Məhz bu səbəbdəndir ki, Nizami yaradıcılığına folklorun təsiri olduqca çoxcəhətlidir.

Yeri gəlmişkən, “Nizami xüsusən qədim rəvayətlərə, əfsanəvi obrazlara müraciətdə işarə, xatırlama səpkisindən istifadə edir, obrazı və onunla əlaqədar sərgüzəşti – təhkiyəni vermir, üslubuna xas lakonizmə sadıq qalaraq oxucunun öz hafizəsinə və məlumatına arxalanır” [3, 156].

Nizami rəvayət, yaxud əfsanəni yaradıcı məqsədindən asılı olaraq çeşidli yönərdən işıqlandırır, bədii materialın cizgilərini önə çəkir. Yusif və Züleyxa, Süleyman və Bilqeyis, Harut və Zöhrə əfsanələri bu qəbildəndir.

Bildiyimiz kimi, Şərq ədəbiyyatında “Kəlilə və Dimnə”ni ilk dəfə şair Rudəki qələmə almışdır. Bununla belə, Rudəkiyə qədər bu abidə şifahi xalq poeziyasında yaşamış, dildən-dilə

keçərək yayılmışdır. Elə Nizamiyə də bu motivlər Rudəki şeiri ilə yanaşı, o zamankı Azərbaycan xalq yaradıcılığında geniş yayılmış variantlarda məlum idi. Eyni fikri Nizaminin “Şahnamə” obrazlarına müraciəti baxımından da söyləmək mümkündür.

Bu mənada Nizaminin yaradıcı fantaziyasının genişlənməsinə Şərqi “Min bir gecə”, “Sindbadnamə”, “Tutinamə” kimi misilsiz folklor nümunələri mühüm təsir göstərmişdir. Elə “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə”dəki bir sıra motivlər də deyilənləri əyani şəkildə təsdiqləyir. Ələlxüsus da “Yeddi gözəl” quruluşu etibarilə yuxarıdakı abidələri xatırladır.

Xalq hikməti bütün “Xəmsə” boyunca özünü aşkar büruzə verir. Dahi sənətkar mütəmadi olaraq orada Azərbaycan atalar sözləri və ibrətamiz fikirlərinə də müraciət edərək qələmə aldığı hadisə və obrazın yaddaşlara daha dərinlən həkk olunmasını sürətləndirir. Nizaminin yaradıcılığında çoxlu sayda azərbaycanca, bədii çaları baxımından yalnız azərbaycanlının anlayıb başa düşəcəyi söz və idiomatik ifadələr vardır. Bu yöndə vaxtilə akademik Həmid Araslı mükəmməl araşdırmalar aparmış, məsələnin mahiyyətinə öz zəngin tədqiqatı ilə işıq tutmuşdur [1, 3-16; 2, 28].

Ümumiyyətlə, “şair bütün yaradıcılığı boyu bu tükənməz, rəngarəng xalq xəzinəsindən yaradıcı şəkildə istifadə etmişdir” [3, 167-168]. Araşdırmalar nəticəsində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə Nizami əsərlərinin səsləşdiyi müştərək məqamlar üzə çıxarılaq təhlilə cəlb edilmişdir.

Azərbaycan folklorunun zəngin və məhsuldar növlərindən olan nağıl və dastanlar da Nizami şeirinin formalaşmasında az rol oynamamışdır. Onlardakı romantik vüsət, həyatiliyə əsaslanan fantaziya, məhəbbət və gözəlliyin tərənnümü, hər cür şər qüvvələrin son məqamda məğlubüyyətə uğraması Nizamini cəlb etməyə bilməzdi.

Bildiyimiz kimi, Nizami əsərlərində maraqlı çoban surətləri yaradılmışdır. Elə nağıl və dastanlarımızda da çoban əsasən elin gücünü təmsil edirdi. Şairin “Yeddi gözəl”ində də qoca çobanın hikməti Bəhrəmi qəflət yuxusundan oyadır. Nizaminin digər

qəhrəmanı İskəndər dəfələrlə ağıllı çobanların məsləhətindən faydalanır.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında hər bir oxucunu heyrətləndirəcək dərəcədə incə, səlis, vüsətli fikirlər ifadə edən aforistik ifadələrə də çox rast gəlinir. Onlar dərin fəlsəfi məna yükünə malik olmaqla yanaşı, yüksək bədii səviyyədə qələmə alınmışdır:

Əgər işdə ümitsiz olsan da,
Bir kəsə acizliyini bəyan etmə.

Yaxud:

Hünərli ilə yol getsən,
Öz hünərini də aşkar etmiş olarsan.

Nizaminin aforizmləri Azərbaycan xalq şeirinə daxil edilmiş misilsiz yadigarlardır. Həmin aforizmlər, eyni zamanda xalq yaradıcılığında yeni qanadlı ifadələrin təşəkkülü və inkişafında mühüm qaynaqlar sayılırlar.

Nizaminin əsərlərində Azərbaycan xalqına xas olan, bu xalqın milli təfəkküründən yoğurulmuş çoxlu sayda atalar sözləri və zərbi-məsəllər işlədilmişdir. Həmin folklor nümunələrinin işlədilməsi bir tərəfdən ona görə zərurət idi ki, Nizami bununla ilk növbədə, bütün təsvir edilən hadisələrə Azərbaycanlı ruhu aşılamaq istəmişdir. Atalar sözləri və zərbi-məsəllər xalq ruhunun əyani göstəriciləri kimi diqqət çəkdiyindən Nizami, əlbəttə ki, onlardan heç vəchlə yan ötə bilməzdi. Klassik söz ustası özünün milli təəssübkeşliyini atalar sözləri və zərbi-məsəllərlə də canlandırmağı məharətlə bacarmışdır.

Beləliklə, Nizami şeiriyəti istər ideya-məzmun, istərsə də obrazlar qalereyası, üslub xüsusiyyətləri nöqteyi-nəzərindən xalq ədəbiyyatı ənənələri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Ən əsası isə budur ki, Nizamiyə folklorun təsiri güclü olduğu kimi, xalq yaradıcılığına da Nizami sənətinin təsiri mütləq şəkildə özünü büruzə verir.

Dahi Nizaminin zəngin ədəbi irsi yalnız XII əsr Azərbaycan şeirinin deyil, bütövlükdə Yaxın Şərq poeziyasının ən yüksək zirvəsini təşkil edir. XV əsr böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin də söylədiyi kimi:

“Nizami sənəti o qədər əzəmətli və çəkilidir ki, onu ölçmək üçün göylər qədər böyük tərəzi, Yer kürəsi kimi iri ölçü vahidi lazımdır”.

Nizami sənəti zaman, düha, zəhmət və ilhamın vəhdətindən yaranmış Əbədi Sənətdir!

QAYNAQLAR

1. Araslı H. Nizamidə xalq sözləri, xalq ifadələri və zərbi-məsəlləri // EA Azərbaycan filialının Xəbərləri. 1942, № 8
2. Araslı H. Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı // “Nizami Gəncəvi” (məqalələr məcmuəsi). Bakı, 1947
3. Rüstəmov A. Nizami Gəncəvi (Həyatı və sənəti). Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1979, 209 s.